

MASARYKOVO MYŠLENÍ O DEMOKRACII

Tatsuo ISHIKAWA

Palacký a Masaryk zdůvodňovali politický program filozoficky. Politické jednání bylo zakotveno v otázkách, kdo je člověk, co je pravda, co jsou dějiny.

Karel Kosík

1. Idea demokracie založená na pojetí člověka

T. G. Masaryk vždy zdůrazňoval, že „demokracie není pouze státní a administrační formou, nýbrž názorem na život a na svět“¹ a „metodou všeho veřejného a soukromého života“.² Podle Masaryka demokratická forma sama nezaručuje pravou demokracii: „republika je více formou, lid je obsahem, lid dává státu život a jakoby duši“.³ Proto problémy demokracie jsou problémy občanů, problémy člověka. Masarykova idea demokracie je založena na jeho pojetí člověka jako autonomní bytosti, bytosti schopné snést tíži osobní svobody a odpovědnosti.

Masaryk si byl vědom slabostí demokracie. Sám řekl: „jsem zásadním, ale ne slepým přívržencem demokracie; znám slabiny systému a neušla mi žádná špatná zkušenost“.⁴ „Demokracie má své chyby, protože občané mají své chyby. Jaký pán, takový krám.“⁵ Proto demokracii stále ohrožují potenciální nebezpečí, která mají původ ve slabostech člověka samého. Podle Masaryka se má udržovat demokracie stálým úsilím lidí jako

autonomních bytostí. Zdá se nám, že v tomto ohledu má Masarykovo myšlení o demokracii význam stále živý.

2. Potenciální nebezpečí pro demokracii a jejich překonávání

Prvním z potenciálních nebezpečí pro demokracii je podle Masaryka sklon k oligarchii aristokratické nebo byrokratické, který je vedle sklonu k autonomii inherentní v člověku a lidské společnosti.

První příčinou této nebezpečnosti jsou psychologické podmínky, tj. lidské povahy ovládat nebo být ovládán. Podle Masaryka „demokracie není něco přirozeného, musí se usilovně vypracovat. Ppírozený je ... aristokratism, každý z nás chce být pánem, my všichni jsme aristokraty“.⁶ „Je velmi mnoho vládychtivosti (panovačné povahy), ale i dost chtivosti být ovládán, přemnoho lidí chce být vedeno, ne-li ovládáno, jsou de facto i povahy otrocké.“⁷ Totiž jedni mají aristokratickou, panovačnou povahu a potlačují autonomii druhých, zotročují je (a tím ztrácejí i svou autonomii⁸), druhí nemají schopnost být autonomní; a obě podmínky ohrožují demokracii. Tyto lidské povahy musejí demokracii překonat. Podle Masaryka „pravý demokrat bude nejen v parlamentě, bude i v obci, ve straně, v přátelském kruhu, v rodině, všude demokraticky cítit a jednat. Demokracie je světový názor a správa životní“.⁹ Totiž demokracie je podle Masaryka problémem celého života člověka.

Druhou příčinou první nebezpečnosti je podle Masaryka „politická lhostejnost a trpnost“.¹⁰ „Demokracie opravdová žádá po každém občanovi živý zájem o věci veřejné a o stát.“ „Bez tohoto zájmu o stát republika se stává de facto státem aristokratickým, byrokratickým, státem menšiny — forma sama nerozhoduje o podstatě státu.“¹¹ Občané v

demokratickém státě musejí překonat politickou lhostejnost a trpnost, musejí se aktivně zúčastnit veřejného života, musejí být autonomní a odpovědní.

Třetí příčinou první nebezpečnosti je nevzdělanost občanů, jejich nekritičnost, neschopnost poznat pravdu a jejich nemravnost. Podle Masaryka „demokracie nesmí být jen na ústavním papíře a v ústech demagogů. Ani ten nejlepší parlament není k tomu, aby odhlasoval, co je pravda, právo a mravnost; o pravdě, o základních zásadách politiky, práva a mravnosti se nemůže hlasovat podle většiny. Demokracie sama lidí nevychová. Slušní, opravdoví lidé se vychovávají rodinou, školami, církvemi, státní správou, literaturou, žurnalistikou a tak dále.“^{1 2} Proto zdůrazňuje Masaryk výchovu a sebevýchovu občanů v demokratickém státě.

Druhým z potenciálních nebezpečí pro demokracii je zneužívání svobody, totiž vnitřní nedisciplinovanost a neodpovědnost člověka žijícího ve svobodě. Nedisciplinovaný člověk zneužívá svobody k naplnění svých sobeckých chtivostí a k znásilňování druhých. Svoboda není pouze svobodou vedoucí k dobru, ale je také svobodou vedoucí k zlu. Svoboda vždy obsahuje i svobodu ke zlu a není možné ji zcela vyloučit jinak, než vnitřní disciplínou každého člověka. Tam, kde občané nejsou disciplinováni a odpovědní a kde nemá člověk úctu k druhým (lásku k bližnímu), svoboda se stává stále víc svobodou vedoucí ke zlu a svobodná společnost se stává stále víc společností anarchie a znásilňování. S tímto nebezpečím souvisí násilnost moderního člověka, která se zjevuje podle Masaryka jako sklon k sebevraždě a vraždě.

3. Krize moderního člověka a možnost jejího překonání

Masaryk viděl v moderní sebevražednosti patologický zjev moderní společnosti, krizi moderního

člověka, který ztratil náboženství. Podle Masaryka nihilistický ateista „neuznává žádné etické pravdy, odmítá všechny mravní normy. ... Jestli není žádný bůh a nesmrtelnost, takto není ani nic nemravného, nejsou žádné etické příkazy a zákazy. Všechno je dovoleno. ... On je pán života a smrti. Smí sám zavraždit druhé i sebe.“¹³ Subjektivistický individualismus, vyplývající ze ztráty náboženství a „stupňující se v solipsismus a titanskou bohorovnost, je člověku nesnesitelný — na konec znásilňuje buď sebe nebo bližního; sebevražda a vražda jsou vystupňováním tohoto násilnictví.“¹⁴

Tato násilnost moderního člověka je značným nebezpečím pro demokratickou svobodu, protože takový násilný člověk, který postrádá vnitřní disciplínu, zneužívá svobody, jak jsme již uvedli, k naplnění sobeckých chtivostí a k znásilňování druhých, i dokonce celého světa.

Nové náboženství, jaké žádal Masaryk, má dát člověku vnitřní oporu a vnitřní disciplínu. Takové puritánské náboženství se ukazuje podle Jana Patočky „jako vlastní mravní nosná síla demokracie. Tam, kde puritanismus kázní člověka vnitřně, je možná svoboda politická — lidé jí nebudou zneužívat k vzájemnému znásilňování, budou jí využívat k ochraně svobody každého jednotlivce tak, aby využili svých příležitostí neméně než všichni druzí.“ „Demokracie je odtud ne už pouze státní forma, nýbrž ona theistická metafyzika, odpovídající mravní povaze lidské skutečnosti. Tato metafyzika, toto pojetí člověka, jako v podstatě mravní bytosti, takové, že k její povaze náleží vůle k ukázněné vůli všech, k vůli, která neznásilňuje druhé, ale znamená vládu nad sebou neméně než nad vnějším světem — je zároveň řešením krize.“¹⁵

4. Autonomie člověka jako zábrana proti společenskému samopohybu

Podle Václava Bělohradského „Masarykův ‚boj o náboženství‘ je hlubokou anticipací problémů moderní demokracie: skutečný problém podle Masaryka je udržet osobní vědomí v ‚náboženské funkci‘, tj. ve funkci elementu nezávislého na institucích a schopného je kritizovat a kontrolovat z hlediska lidských hodnot a ne jen zájmů; zdroje této osobní pevnosti jsou vyčerpány, proto tedy ‚boj o náboženství‘ je bojem o možnost demokracie. Podle Masaryka je možnost demokracie podmíněna možností být osobou, tj. možnost vzdorovat rozpínavému technicismu institucí. Otázka náboženská je otázkou po smyslu osobního života a na tuto otázku nikdo nemůže odpovědět v zastoupení nás samých; každý musí odpovědět sám za sebe.“ „Demokracie je Masarykovi svou podstatou možností kontrolovat instituce z hlediska hodnot a ne jen nějaká ‚hra‘ nebo ‚alternace‘ mezi různými institucemi a zájmy, jako jsou např. politické strany: podstatou demokracie je osobní vědomí neredukovatelné na žádnou instituci. Toto je Masarykovo pojetí státu a v něm je hluboce předjata krize moderní demokracie.“¹⁶

Masarykova idea demokracie založená na jeho pojetí člověka jako autonomní bytosti může být takto jednou zábranou proti anonymnímu společenskému samopohybu: proti samopohybu institucí, byrokratického systému, společenských zlovyků a zlořádů, pověr a předsudků, proti nejrůznějším totalitním tendencím.

5. Lásky k bližnímu jako základ demokracie

Podle Masaryka jednou námitkou proti tezi nihilistického ateisty, že jestli není bůh, všechno je dovoleno, je sympatie, láska k bližnímu, která je člověku vrozená. „Jestli přijímáme mravnost jako pramenící z boží vůle, takto z toho vyplývá, že veškeré

pochyby o bohu musejí vést k etické skepsi a nakonec ... k zásadě, že ‚všechno je dovoleno‘.“ Avšak mravnost spočívá také na vrozené sympatii, lásce k bližnímu a „má vnitřně samostatné postavení a hodnoty“.¹⁷

Masaryk uznává, že „je člověk od přírody jistě egoistou“. Ale je otázka, „je-li jen egoistou či má-li pro bližního také cit sympatie nebo lásky, a to cit bezprostřední, přímý, nikoli ze zřetelů zase egoistických. Psychologická analýza ... poučuje, že člověk od přírody má k bližnímu lásku bezprostřední, nezištnou, neegoistickou.“ „Egoism je snad silnější; z toho plyne požadavek, vrozenou lásku k lidem vědomě zesilovat a zušlechťovat.“¹⁸ V tomto úsilí je ovšem také obsaženo úsilí o zákonodárství. Podle Masaryka „láska k bližnímu, která konec konců je smyslem všeho společenského spoluzití, nesmí být pouhým kázáním lásky, nýbrž účinnou prací pro vlastní a svých bližních dobro. Láska k bližnímu, humanita v demokracii není jen filantropií a almužnictvím, nýbrž odhodláním, umožnit každému občanu slušné živobytí zákonodárstvím.“¹⁹ Demokracie je podle Masaryka „eticky zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu.“²⁰

Láska k bližnímu může být také zábranou proti anonymnímu samopohybu. Podle Václava Bělohradského legitimita, která je ve druhém pólu proti legalitě, „čerpá svou neredukovatelnost ze sympatie jakožto univerzální a všudypřítomné, nepotlačitelné schopnosti prožít hledisko druhého člověka, žít s ním. ... V každé situaci člověk je již nějak účasten smyslu toho, co druhý člověk prožívá. Tato základní otevřenost předchází každé sociální teorii nebo ideologii. Neosobnost znamená především schopnost potlačit v sobě tuto základní sympatii k druhému člověku. Masaryk dal slovu ‚sympatie‘ smysl velice radikální a viděl v jejím rozvoji základ skutečné demokracie.“ „Tato sympatie, tj. přirozené porozumění prožitkům druhého člověka,

musí být pochopena jako etická norma; jednání, které vychází z absence druhých ve světě, nemůže nikdy být legitimní.“^{2 1}

6. Krize dnešního světa a význam Masarykova myšlení o demokracii

Jak jsme viděli, demokracie se podle Masaryka udržuje vzděláním a mravností občanů, schopností člověka být svobodný a zároveň odpovědný, schopností být autonomní a disciplinovaný. Proto zdůrazňuje Masaryk, že „demokracie musí být stálou reformou, stálou revolucí, ale revolucí hlav a srdcí.“^{2 2} Pro Masaryka je demokracie způsobem života a zároveň procesem života a dějin.

Jak říká Masaryk, demokracie „je názor na život, spočívá na důvěře v lidi, v lidskost a v lidství.“^{2 3} Masarykova idea demokracie spočívá na jeho pojetí člověka, že člověk může a musí být autonomní, může a musí snést tíži svobody, ukáznit se vnitřní disciplínou a jednat odpovědně.

Avšak po těžkých zkušenostech, které nastaly po Masarykově smrti, po zkušenostech fašismu a stalinismu, Hirošimy a Nagasaky, „pozdně totalitního systému“ (podle slov Václava Havla)^{2 4} a konzumní společnosti, zničení prostředí na zeměkouli a ekologických problémů, je pro nás asi těžké sdílet s Masarykem jeho „pelagiánskou“ důvěru v člověka. Museli bychom být ostražitější k „hříšnosti“ a slabostem člověka.

A nové náboženství, jaké žádal Masaryk, nenastalo. Ztrácí se víra v boha jako absolutní opěrný bod mravnosti a mravnost se stává stále vratší. Svoboda bez vnitřní opory se stává libovůlí a v konzumní společnosti se stává svobodou konzumu a zničení prostředí na zeměkouli. Dnešní svět se podobá stále více zřícenině technické civilizace a dnešní společnost se

stává stále více společností denního znásilňování a somnambulní manipulace. Věcem se dávají smysly a hodnoty hlavně z hlediska potřeby a konzumu plynoucích z lidských chtivostí. Konzumerismus dělá z člověka egocentrického ničitele a násilníka, který ztrácí svou identitu a autonomii.^{2 5} A ztráta identity a autonomie na osobní úrovni může snadno vést k šovinistickému nacionalismu, který usiluje o obnovení kolektivní identity na národní úrovni bez osobní autonomie.

Jaký význam může mít v takové situaci Masarykovo myšlení o demokracii? Odpověď by žádala podrobnější a rozsáhlejší analýzu a zkoumání. Dá se však alespoň říct, že upevnění osobní autonomie je základem řešení všech dnešních problémů. Jakýkoliv pokus o řešení problémů bez úsilí o autonomii člověka nebo dokonce pokus, který ji potlačí, nemá vyhlídku na úspěch. V tomto ohledu je Masarykova idea demokracie založená na jeho pojetí člověka jako autonomní bytosti velmi významná i pro naši současnost.

Tak či onak bez hlubokých otázek, kdo je člověk, co je podstata člověka, je jakkoli krásně koncipovaný společenský systém pouhou utopií, která, zrazena člověkem samým, končí noční můrou, což se stalo v případě komunismu. A to platí snad také pro demokracii. V tomto ohledu zůstává myšlení T. G. Masaryka, který koncipoval demokracii s hlubokými otázkami o člověku, stále velmi podnětným.

P O Z N Á M K Y

1. T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, Praha 1925, str. 559.
2. Id., *Z prezidentova poselství Národnímu shromáždění, vládě a lidu republiky 28. října 1928*. In *O demokra-*

- cii*, Praha 1991, str. 137.
3. Id., *Poselství po volbě roku 1927*. In *Masarykův sborník*, III, Praha 1929, str. 157.
 4. Karel Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990, str. 333.
 5. *Ibid.*, str. 330.
 6. T. G. Masaryk, *Demokratism v politice*. In *O demokracii*, str. 36.
 7. Id., *Nesnáze demokracie*. In *O demokracii*, str. 42.
 8. „Theokratický aristokrat ... žije z vynucené práce otroků, žije z potu jejich tváře.“ T. G. Masaryk, *Rusko a Evropa*, III, Praha 1933, str. 632. „Otroctví a otrokáři se podmiňují vzájemně.“ Čapek, *cit. d.*, str. 268.
 9. Masaryk, *Nesnáze demokracie*, str. 48.
 10. *Ibid.*, str. 42.
 11. Masaryk, *Světová revoluce*, str. 565.
 12. Čapek, *cit. d.*, str. 330.
 13. T. G. Masaryk, *The Spirit of Russia*, III, London 1967, str. 11.
 14. Id., *Světová revoluce*, str. 422.
 15. Jan Patočka, *Pokus o českou národní filosofii a jeho nezdár*. In *Tři studie o Masarykovi*, Praha 1991, str. 32.
 16. Václav Bělohradský, *Krise eschatologie neosobnosti*. In *Přirozený svět jako politický problém*, Praha 1991, str. 95.
 17. Masaryk, *The Spirit of Russia*, III, str. 68.
 18. Id., *Světová revoluce*, str. 557.
 19. Id., *Z prezidentova poselství národnímu shromáždění vládě a lidu republiky 28. října 1928*, str. 137.
 20. Čapek, *cit. d.*, str. 327.
 21. Bělohradský, *cit. d.*, str. 113.
 22. Masaryk, *Z prezidentova poselství národnímu shromáždění vládě a lidu republiky 28. října 1928*, str. 138.

23. Čapek, *cit. d.*, str. 328.
24. Viz Václav Havel, *Příběh a totalita*. In *Do různých stran*, Praha 1989, str. 119.
25. Václav Havel dobře vystihuje hlubokou krizi svým pojetím „demoralizování“, které platí nejen pro člověka v totalitním systému, ale i pro člověka v konzumní společnosti vůbec: „Člověk propadlý konzumní stupnici hodnot, ‚rozpuštěný‘ v amalgamu civilizační stádnosti a neiakotvený v řádu bytí pocitem vyšší odpovědnosti, než je odpovědnost k vlastnímu přežití, je člověkem demoralizovaným.“ (Václav Havel, *Moc bezmocných*. In *O lidskou identitu*, Surrey 1989, str. 78.)